

DALIA MARIJA STANČIENĖ

Klaipėdos universitetas, Lietuva
Klaipėda University, Lithuania

TIESOS TRANSFORMACIJOS PASAULIO ŽAISMĖJE

Transformations of Truth in the Game of the World

SUMMARY

The article shows the changes in the conceptions of truth and discusses the views of ancient philosophers, Church Fathers, scholastics, Descartes, and phenomenologists on truth. It analyses the relationship between truth and faith in early Christianity and describes the theory of Illuminism, which states that the mind, illuminated by divine light, sees the truth. It reveals that in the 13th century, Thomas Aquinas, building on the teachings of Aristotle, applied the theory of abstraction to cognition, replacing the doctrine of Illuminism. It is shown that by the end of the Middle Ages, scholasticism was turning towards nominalism, the theory which states that the only reality is the reality of individual things. The beginning of modern culture is associated with Descartes. He revealed the relationship between Being and thinking with the formula *cogito ergo sum*. In the 20th century, with the phenomenological movement, there was a return to Cartesian truth and its manifestations in the ontology of play.

SANTRAUKA

Straipsnyje parodoma tiesos sampratų kaita, aptariami Antikos filosofų, Bažnyčios Tėvų, scholastikos atstovų, Descartes'o ir fenomenologų požiūriai į tiesą. Analizuojamas tiesos ir tikėjimo santykis ankstyvojoje krikščionybėje, apibūdinama iliuminizmo teorija, teigianti, jog protas, apšviestas dieviškosios šviesos, regi tiesą. Atskleidžiama, kad XIII a. Tomas Akviniėtis, remdamasis Aristotelio mokymu, pritaikė pažinimui abstrahavimo teoriją, pakeitusią iliuminizmo doktriną. Parodoma, kad Viduramžių pabaigoje scholastika krypta į nominalizmą – teoriją, teigiančią, kad vienintelė realybė yra individualių atskirų daiktų realybė. Moderniosios kultūros pradžia siejama su Descartes'o vardu. Jis Būties ir mąstymo ryšį nusakė formule *cogito ergo sum*. XX a., prasidėjus fenomenologiniam judėjimui, sugrįžta prie kartezinės tiesos ir jos apraiškų žaidimo ontologijoje.

RAKTAŽODŽIAI: tiesa, tikrovė, metafizika, nominalizmas, *cogito ergo sum*, žaidimo ontologija.

KEY WORDS: truth, reality, metaphysics, nominalism, *cogito ergo sum*, ontology of play.

IVADAS

Tiesa, tikrovė, kas iš *tiesų* yra, tiesos pažinimas, tiesos transformacijos – šie klausimai visais laikais domino mąstytojus. Platonas sukūrė *idėjų* teoriją, teigdamas, kad tikrovės pagrindas yra gėrio idėja, o tikroji daiktų esmė slypi kažkur kitur, ji pasiekiamą mąstymu:

Tai, kas pažįstamiems daiktams suteikia teisingumą, o žmogui – sugebėjimą pažinti, ir laikyk gėrio idėja: žinojimo ir tiesos pažinumo priešastimi (Platonas 1981: 240 [509a]).

Gėrio idėją Platonas lygina su saule:

[...] koks yra gėrio santykis su protu ir tuo, kas protu suvokiama, protu suvokiamoje srityje, toks yra Saulės santykis su regėjimu ir tuo, kas regima, regimoje srityje (Platonas 1981: 239 [508c]).

Naglis Kardelis pastebi, kad, kaip saulės šviesoje mes matome visus daiktus, bet į ją pačią negalime žvelgti, nes ji akina, taip yra ir su Gėrio idėja:

[...] svarstyti apie pačią Gėrio idėją nepajėgime, nes neturime šviesos, kuri būtų ryškesnė už pačios Gėrio idėjos šviesą. Gėrio idėją mes galime suvokti vien kaip nematizuojamą transcendentalinę bet kokio mąstymo ribą (Kardelis 2007: 122–123).

Septintojoje *Valstybės* knygoje Platonas pateikia garsiąją olos parabolę. Jis vaizdžiai apibūdina žmones, prirakintus grandinėmis požeminiame būste, primenančiame olą. Jie stovi nugara į šviesą, kuri sklinda nuo tolumoje degančios liepsnos. Jie negali pasisukti ir pajudėti iš vietos, todėl jų įsivaizduojamas pasaulis yra konstruojamas iš galinėje olos sienoje šmėžuojančių šešėlių. Tie šešėliai – tai tikrojo pasaulio daiktų atvaiz-

dai. Jie pasirodo dėl prasiskverbiančios šviesos. Olos parabolė išreiškia Platono mokymą apie tiesą, aiškinant, kad regimoji tikrovė negali paneigti tikrosios *idėjų* esmės. Tiesa atsiduria anapus, ji yra transcendentiška kasdienei patirčiai.

Pažinimą Platonas aiškino kaip sielos bandymą atrasti amžinąją tiesą, atsiskaidant juslinių potyrių, nesuteikiančių tikrojo žinojimo:

Ji [siela – D. M. S.] ir pati nustoja klaidžioti ir visada vienoda ir tapati lieka šalia jų [nemirtingų esybių]; šią jos būseną ir vadiną pažinimu (Platonas 1999: 58 [79d]).

Platono filosofinio mąstymo metastruktūra, kuria remiantis sprendžiami tiesos (*aletheia*), daikto–idėjos, saulės–šviesos–gėrio klausimai, tapo Vakarų metafizikos ištakomis.

Platono mokymą tęsė jo mokinys Aristotelis. Jis išgrynino mokytojo idėjas, tačiau ne su visomis sutiko. Aristotelis nepritarė Platono tiesos idėjai, kad tai, ką matome prieš save, mums yra duota kažkaip kitaip, nei iš tiesų yra, ir mes negalime žinoti, kaip iš tiesų yra. Jis teigė, kad racionalus žmogaus protas yra pajėgus pažinti šį pasaulį ir nuspręsti, kas yra teisinga. Protas, arba mąstančioji siela, pasak Aristotelio, yra būdinga tik žmogui, ir tai yra aukščiausioji pažinimo galia. Mąstančioji siela pažįsta tiesą, pasitelkdama penkias pagrindines formas:

[...] pagrindinės formos, kuriomis siela teigdama arba neigdama pažįsta tiesą, yra penkios: menas, mokslinis pažinimas, supratingumas, išmintis ir protas. Čia neįeina spėjimas ir nuomonė, nes jie gali klysti (Aristotelis 1990b: 172 [1139b]).

Aristotelis tvirtino, kad pažinimo pagrindas yra empirinis ir žmogus, remdamasis protu, savo gebėjimais, gali nuspręsti, kas yra tiesa, o kas melas. Aristotelis nepripažino kitos būties, esančios už realių daiktų, todėl jis, priešingai Platonui, tiesos ieškojo realiuose daiktuose, kuriuos apibrėžė kaip savaiminę būtį (lot. substancija), o mokslą apie būtį vadino pirmąja filosofija (vėliau pavadinta metafizika). Norėdamas atskleisti tiesą apie būtį, Aristotelis, kaip pažymi Nijolė Aukštuolytė, „siekė suderinti loginę teoriją su filosofine koncepcija apie tai, kas egzistuoja pasaulyje ir kaip tai gali būti išreikšta“ (Aukštuolytė 2005: 58).

Aristotelis vadovavosi nuostata, kad mąstymas ir kalba atitinka vienas kitą, todėl darė išvadą, kad, remiantis kalbos struktūra, galima postuliuoti tikrovės struktūrą. Aristotelio traktate *Kategorijos* (Aristotelis 1990a: 23–60) atskleidžiami

kalbėjimo apie būtį būdai. Traktate ypatingu būdu nusakomas esaties ir kalbos sąryšis, pasitelkiant dešimt kategorijų, kurias Aristotelis abstrahuoja iš stebimų vidinių kalbos santykių, nukreipdamas mąstymą ontologine linkme. Daikto įvardijimas, pasak Aristotelio, rodo, kad daiktas *yra*, o mes pažįstame tai, kas *yra* daikto sąvokoje. Kalba apibūdinamos to daikto savybės, išreiškiamą jo esmė, o žodžiu *yra* – egzistencinė daikto tiesa:

Juk jeigu yra žmogus, tai bus teisingas ir pasakymas, kad žmogus yra, tai žmogus tikrai yra. Bet teisingas pasakymas jokiū būdu nėra dalyko buvimo priežastis, tačiau atrodo, kad dalykas tam tikra prasme yra pasakymo teisingumo priežastis: juk tik priklausomai nuo to, ar dalykas yra, ar ne, pasakymas apie jį vadinamas teisingu arba klaidingu (Aristotelis 1990a: 57).

Taip Aristotelio idėjos paskatino Vakarų filosofiją įtvirtinti modelį, kad tiesa yra kalbos atitiktis daiktams.

TIESOS IR TIKĖJIMO SINTEZĖ PATRISTINIŲ LAIKOTARPIU

Ankstyvosios krikščionybės laikotarpiu pirmieji krikščionių mąstytojai, bandę integruoti į besiformuojančią krikščionybę neoplatonizmo elementus, suteikė jiems metafizinę prasmę, stengdamiesi neprarasti apaštališkojo pagrindo. Bažnyčios Tėvai interpretavo Platono pažinimo koncepciją kaip sielos bandymą atrasti amžinąją tiesą. Remdamiesi klasikine graikų filosofija, jie traktavo savęs pažinimą kaip sielos atrastą kelią į tiesą, kurioje glūdi visa, kas amžina, tyra ir pastovū. Ši tiesa leidžia ne tik pažinti tikrąją būtį, bet ir pakilti iki transcendentinių aukštumų – atpažinti savy-

je Dievo paveikslą ir suprasti, kad žmogus, padedamas sielos, tiek savo mąstysena, tiek ir elgsena gali vykdyti Dievo Žodžio skelbiamus nurodymus.

IV a., atstūrijant religiniams bei politiniams nesutarimams ir Romos valstybei skilus į dvi dalis – Bizantijos ir Romos imperijas, – Bažnyčios Tėvai taip pat pasuko skirtingomis kryptimis. Rytuose Graikų Tėvai liko ištikimi helėniškajai filosofijai, o Vakaruose Lotynų Tėvams tapo sunkiai prieinamas Antikos mokslininkų palikimas, nes vakarinėje imperijos dalyje mažai kas mokėjo graikų kalbą.

Rytų Tėvų darbai, kuriuose buvo aiškinamas ir komentuojamas helėnistų kultūros palikimas, tapo svarbūs lotyniškajai patristikai, bandžiusiai sujungti krikščionių tikėjimą su moralinėmis normomis bei praktinėmis problemomis ir parodyti istorinį proceso vyksmą. Graikų Tėvai susiejo Evangeliją su helėniškąja filosofija, o krikščioniškąjį mokymą nusakė graikų mokslo terminais.

Garsus Rytų patristikos teologas Origenas (~185-253/255) mokė, kad siela, atsiskiusi juslinių potyrių, kurie nesuteikia tikrojo žinojimo, nustoja klaidžioti ir tada pažįsta ne tik Dievo paveikslą, bet ir pasaulį, taip pat pati save. Jis laikėsi nuostatos, jog apreiškimas, kuriuo remiasi tikėjimas, neprieštaruoja protui, nes juo grindžiamas pažinimas, o krikščioniškojo apreiškimo tiesos dera su graikų mąstysena.

Origeno sistemoje krikščioniškoji tiesa įvilktą į monizmo rūbą, siekiant atskleisti Dievo ir pasaulio vienumą: pati krikščionybė traktuojama kaip pažinimas; Dievas – kaip nekintanti ir nepažini būtis; Kristus suprantamas kaip dieviškasis *Logos* ir pasaulio kūrėjas; tikima šiomis tiesomis: pasaulis yra nuo amžių; siela jungiasi su kūnu tik dėl jos nuopuolio; blogis gimsta dėl to, kad nusigręžta nuo Dievo; išganymas pasiekiamas pažįstant, o istorijos pabaiga yra *apokatastazė*. Vadovaudamasis šiais principais, Origenas kūrė krikščioniškąjį tikrovės pažinimo modelį.

Neoplatonikų išaukštintos Platono idėjos, jų komentavimas ir mokslinės teologijos kūrimas taip pat veikė besiformuojančią lotyniškąją patristiką. Šv. Augustinas (354–430), Vakarų patristikos

atstovas, pasak Prano Dovydaičio, inspiroojamas neoplatonikų, postuluoja, kad „tiesą galima rasti ne išviršiniame pasauly, ne pojūčiuose ir ne empiristiškai, bet savo paties viduj, savęs sąmonėj ir dvasinės intuicijos pagalba“ (Dovydaitis 1931: 25). Augustinas, remdamasis neoplatonikų idėja, kad siela yra dieviškumo atspindys mumyse, plėtojo iliuminizmo teoriją, teigdamas, kad protas, apšviestas dieviškosios šviesos, regi tiesą. Traktate *Pokalbiai su savimi* Augustinas rašo:

[...] mąstymo gebos sieloms yra nelyginant jų juslės; o visi mokslų teikiami tiksliausi teiginiai panašūs į tuos dalykus, kurie apšviečiami saulės, kad galėtų būti matomi, kaip antai žemė ir visa, kas yra ant žemės. Bet Dievas pats apšviečia (Augustinas 1994: 65 [I kn. VI.12]).

Apibrėždamas protą kaip sielos žiūrėjimą (ten pat, p. 64), spindint dieviškajai šviesai, Augustinas pastebi, kad protui žiūrint nereikia samprotauti, nes jis tiesiogiai mato tiesą. Tačiau siela ne tik žiūri, bet ir regi. Regėjimą Augustinas įvardija kaip sieloje esantį supratimą, „kuris susideda iš suprantančiojo ir to, kas suprantama (ten pat, p. 69)“. Norėdamas padėti aiškiau suvokti šį teiginį, jis pateikia palyginimą:

[...] kaip ir akims tai, kas vadinama regėjimu, susideda iš paties pojūčio ir to, kas juntama: pašalinus kurį nors iš jų, nieko negalima matyti (ten pat).

Romanas Plečkaitis teigia: „Ši tiesioginė išvalgos protu be juslių paramos koncepcija, kurią Augustinas aptiko Plotino *Eneadose*, sudarė intuicijos krikščioniškosios sampratos pagrindą“ (Plečkaitis 2006: 163).

VI a. krikščionybė plito visoje Europoje, brandindama naują požiūrį į pasaulio sampratą ir tikėjimo tiesas. Bažnyčios hierarchai, susirūpinę religine-politine kultūra, ėmėsi kritiškai peržiūrėti krikščioniškąją mokymo sistemą. Konservatyvūs teologai, ginantys Bažnyčios tradiciją, nepritarė Origeno sukurtai sistemai, kaip neatitinkančiai krikščioniškojo mokymo reikalavimų. Bažnyčios V susirinkime, vykusiame 553 m. Konstantinopolyje, buvo pamerktas Origeno mokymas apie sielos preegzistenciją. Neatsižvelgiant į pamerkimą, Origenas padarė didelę įtaką: visa vėlesnė graikų patristikos sistema buvo kuriama pagal jo schemą.

Tiek teologai, tiek filosofai įvairiais laikotarpiais grįždavo prie Origeno darbų. XX a. Romos katalikų bažnyčia iš naujo susidomėjo šiuo autoriumi. Kaip pastebi Pui Xim Ip, remiantis profesoriaus jėzuito Josepho Stepheno O'Leary atlikto tyrimo duomenimis, paaiškėjo, kad „Origeno šaltinių analizė nėra vienašališkas dalykas, nes jis neabejotinai paskatino kurti naujas katalikų teologijos kryptis“ (Ip 2022: 199). O'Leary atliktas tyrimas parodė, kad „Origeno palikimas katalikų teologijai yra daugiasluoksnis, palyginti su vienpusiu stagnuojančios Bažnyčios, besisemiančios dvasinio gyvybingumo iš senovinio šulinio, vaizdu“ (ten pat).

SCHOLASTINĖ FILOSOFIJA IEŠKANT TIESOS

Tiesos ir pažinimo klausimai ypač aštriai iškilo Brandžiaisiais viduramžiais, vykstant ginčams dėl universalijų, kuriuos paskatino Porfirijas Finikietis (~232–~310 m. po Kr.), savo veikalo *Isagoge* pradžioje iškėlęs klausimą: „Ar giminės bei rūšys egzistuoja savaime, ar tik mintyse; jeigu jos egzistuoja tikrovėje, tai ar jos turi kūną, ar ne; ir šiuo atveju – ar jos atskirtos nuo juslinių daiktų, ar būva su jais, – štai klausimai, reikalaujantys labai gilių apmąstymų“ (Porphyre 1998: 1). Taigi ar bendrosios (universalios) sąvokos, tokios kaip „substancija“, „žmogus“, „medis“, „gėris“ ir kt., tėra tik žodžiai (*voces*), ar jos turi realią būtį (*res*), kaip reiškiasi jų egzistavimas?

Krikščionių mąstytojai, dalyvaudami ginče dėl universalijų, pasitelkę gausiai plintančius lotyniškus Antikos logikos ir metafizikos traktatų variantus, daugiau-

sia gilinosi į būties (dieviškosios, žmogaus, daiktų) egzistavimo problemas ir plėtė ontologijos ribas. Ankstyvojoje scholastikoje nominalistas Jonas Roscelinas (1050–1120), vienuolis iš Kompjėnos (Compiègne), ginčo dėl universalijų prigimties pradininkas, teigė, kad universalijos yra tik žodžiai, arba vardai (*nomina*), ir nepriklauso daiktams, t. y. realūs yra tik atskiri daiktai (*res singulares*), pavyzdžiui: „žmogus“ tėra tuščias žodis (*flatus vocis*), o tikrąją būtį turi tik realus, konkretus asmuo (Sokratas, Platonas). Taip iškilo kitas svarbus klausimas: kaip tušti žodžiai gali suteikti mąstymui tam tikro turinio ar prasmės?

Ginčas dėl to, ar egzistuoja pati universalija ir kokie jos santykiai su atskiro daikto realumu bei substancialumu, įgavo daugybę išraiškų. Anzelmo Kenterberiečio (1033–1109) realizmas, kuris

apibūdinamas kaip teologinis racionalizmas, išdēstomas garsiajame jo ontologijai Dievo buvimo įrodyme. Taip ontologiškai praskleidus Dievo buvimą, objekto egzistavimas įrodomas, remiantis to paties objekto logine sąvoka (žr. Kenterberietis 1996: 43–49).

Loginis metodas filosofijoje papildo tikėjimą. Taip, pasak Anzelmo Kenterberiečio, filosofija per malda sustiprina asmeninį ryšį su Dievu. Anzelmas Kenterberietis, laikydamasis kraštutinio realizmo pozicijų universalijų klausimu, parodė, kad realiai egzistuojančios būties samprata yra suvokiama grynai protu, t. y. abstrakčiai mąstant apie egzistuojančius objektus, atsisakant empirinių duomenų. Šis jo metodas turėjo įtakos Descartes'ui, teigusiam, kad svarbiausia sielos savybė yra mąstymas.

Šartro mokyklos atstovai, ne visai sutikdami su Anzelmo Kenterberiečio pozicija, pradėjo kurti kompromisines teorijas. Žymesnis jų atstovas buvo Gilbertas Porietis (mirė 1154 m.), bandęs suderinti platoniškąją realizmą su Aristotelio nuostatomis. Jo idėjos turėjo įtakos Petrui Abelarui (1079–1142), tuo metu studijavusiam Šartro mokykloje. Abelaras, užėmęs tarpinę poziciją tarp nominalizmo ir realizmo, teigė, kad bendrosios sąvokos yra ne gryni žodžiai (*voces*), o *prasmingi* žodžiai (*sermones*). Šie *prasmingi* žodžiai atitinka išskirtinį objekto požymį ir dėl šių žodžių tam požymiui galima pritaikyti tam tikrą bendrąją formą, pagal kurią mes atpažįstame daikto esmę arba tapatybę, t. y. daikto *status*. Abelaras aiškina universalijas kaip tikrąsias vardų reikšmes, kurių esmės atsiskleidžia atsikirame individe ar daikte. Tai buvo Aristotelio idėja.

XIII a. į universalijų ginčą įsijungė dominikonai Albertas Didysis (1193–1280) ir jo mokinys Tomas Akviniėtis (1225–1274). Albertas Didysis scholastikoje pritaikė kompromisinę universalijų teoriją, pagrįstą Aristotelio mokymu, su kuriuo susipažino, studijuodamas arabų filosofiją. Tomas Akviniėtis, pritardamas mokytojui, perėmė iš Aristotelio principinę nuostatą, kad egzistuoja pavieniai daiktai, kurie ir yra substancijos, arba savaiminės būtytys, jų esatis – tai daikto tiesa.

Tomas Akviniėtis traktate *Apie tiesą* teigia, kad „kiekviena tiesa tam tikru būdu yra esinys“ (Akviniėtis 2000: 67), todėl visas žmogaus pažinimas kyla ir plėtojasi, veikiant julsėms ir vaizduotei. Vykstant pažinimui, protas priklauso nuo jutimo galių ir vaizduotės:

Tiesioginis žmogaus intelekto objektas yra materialaus daikto *quidditas*, kuri atsiranda dėka juslių ir vaizduotės veiklos (Aquinas 1947: 437–438 [STh I, q. 85, a. 5, ad 3]).

Jutimo galios tampa tiltu, jungiančiu intelektą ir daiktus. Vaizduotės suformuoti daiktų atvaizdai, t. y. vaizdiniai, siunčiami protui, kuris abstrahuodamas suformuoja sąvokas ir toliau priima sprendimus. Daiktai yra teisingai įvardijami, kai atitinka juos pažįstantį intelektą:

[...] kūrinyje tiesa atrandama daiktuose ir intelekto: intelekto ji yra todėl, kad intelektas atitinka daiktus, kuriuos pažįsta; o daiktuose tiesa yra todėl, kad daiktai imituoja dieviškąjį intelektą, kuris yra jų matas, [...] ir dar todėl, kad daiktai turi prigimtine paskirtį žmogaus intelekto sudaryti apie save teisingą sampratą, kuri [...] matuojama daiktais (Akviniėtis 2000: 131).

Battista Mondinas pastebi, jog Tomas Akviniėtis, aptardamas pažinimą, „žo-

džiui *tiesa* priskiria tris reikšmes:gnoseologinę, arba loginę, pažinimo tiesą; lingvistinę, arba semantinę, teiginio tiesą; ir ontologinę, arba esinio, tiesą“ (Mondin 2006: 118). Visos trys reikšmės formaliąja prasme nesiskiria viena nuo kitos, nes apibrėžia daikto ir intelekto atitiktį. Tokiu būdu tiesa pasirodo kaip tam tikras santykis, bet Battista Mondinas teigia:

[...] loginiame tiesos santykyje, pasak Tomo, daiktas yra proto *matas*, bet ontologiniame tiesos santykyje, priešingai, protas yra esinio *matas*, nes, kaip žinoma, esinys visada yra tam tikras esaties kiekis ir dalyvavimas esatyje, todėl pati esatis yra esinio matas, ir galiausiai pati esatis yra ne kas nors kita, o Dievas (Mondin 2006: 118–119).

Tomas Akvinielis skiria dieviškąją ir žmogiškąją tiesas. Žmogiškoji tiesa iš prigimties yra baigtinė, santykinė ir kintama, o dieviškoji tiesa – amžina, absoliuti ir nekintama. Abi tiesos formos skirstomos į intelekto tiesą, kuri yra pirminė, ir daikto tiesą, kuri yra antrinė.

Tomo Akvinielio abstrahavimo teorija XIII a. pakeitė iki tol viešpatavusią Aurelijaus Augustino apšvietimo (iluminizmo) doktriną. Augustinizmas pamažu ėmė prarasti vyraujančias pozicijas, todėl jo šalininkai griebsi kraštutinių priemonių, siekdami gražinti filosofijos ir teologijos studijų sistemą prie Platono ir šv. Augustino mokymo.

Kova dėl principinių metafizinių ir pasaulėžiūrinių klausimų tapo neatskiriama Brandžių viduramžių kultūros dalimi, ji lėmė vidinius scholastikos prieštaravimus. Dviejų neturtą šlovinančių ordinų atstovai – pranciškonai ir dominikonai – Paryžiaus universitete stoji

į priešingas barikadų puses, vertindami filosofinius graikų-arabų traktatus.

Pranciškonų ordino generolas Bonaventūra (tikroji pavardė Jonas Fidanca, it. Giovanni Fidanza, 1221–1274) nesumenkino graikų filosofų. Jis buvo susipažinęs su Aristotelio darbais ir teigė, kad Platonas išmintingai pateikia mąstymus apie tikrovę bei idėjų pasaulį, o Aristotelis mintis reiškia moksliskai (žr. Bonaventurae 1891: 572 [sermon IV.18]). Siekdamas atskleisti žmogui Būtį, Bonaventūra modelio metafizikos koncepciją, kurią grindė Aristotelio, Platono, neoplatonikų, šv. Augustino ir kt. filosofų darbais.

Bonaventūrai sąvokos „būtis“, „tiesa“ ir „šviesa“ pakeičia viena kitą ir kartais turi tą pačią prasmę. Remdamasis Aristotelio hilomorfizmo koncepcija ir neoplatonikų nuostata, jog visatą formuoja šviesos energijos srautas, jis teigė, kad formų veiklos ir begalinės spalvų gausybės šaltinis yra šviesa. Bonaventūros nuomone, „šviesa yra bendra prigimtis, randama visuose kūnuose, tiek dangiškuose, tiek žemiškuose, nepriklausomai nuo to, ar tai substancija, ar akcidenacija“ (Bonaventurae 1885: 302 [distinc. XII, a. II, q. I, 4]). Todėl ji, būdama visų formų pagrindas, dalyvauja materijai įsibūtinant ir estetiškai apipavidalina įvairiaspalvį kūnų švytėjimą. Daiktų prigimtis, išreiškia šviesos metafora, Bonaventūrai yra ontologinis pažinimo teorijos pagrindas. Jose Antonio Merino pastebi:

Ontologinė šviesa, būtis ir tiesa gali pažinimo raidoje ir šviesoje virsti logine tiesa. Jei suvokimas yra šviesa, tai pirminė jo užduotis – atskirti šviesą nuo tamsos ir priartėti prie aukščiausios šviesos. Tokia yra filosofo užduotis pažinimo ir suvokimo atžvilgiu (Merino 2000: 92).

XIV a. pradžioje scholastika krypsta į nominalizmą – teoriją, teigiančią, kad vienintelė realybė yra individualių atskirų daiktų realybė. Į šį kelią filosofiją pastūmėjo dominikonų bei pranciškonų diskusija ir aštrėjantys doktrininiai prieštaravimai. Pranciškonas Williamas Ockhamas (1300–1350), vadinamas *Venerabilis inceptor* (garbingiausiuoju pradininku), atstovaujantis augustiniskajai mokyklai, nuo spekuliatyvios gramatikos perėjo prie naujosios scholastikos, veikiamas Abelaro universalijų sampratos. Ockhamas, pabrėžęs konkrečios, individualios esybės svarbą filosofijoje, tapo *naujosios mokyklos* pradininku.

Ockhamas nepritarė tradicinei tiesos sampratai, teigiančiai, kad pažįstantis subjektas ir pažįstamas objektas atitinka vienas kitą. Jam „tiesa“ buvo abstraktus terminas, parodantis, kad teiginio tiesa sutampa su pačiu teiginiu. Pasak Ockhamo, konkretizuodami terminą „tiesa“, mes susiduriame su terminu „teisingas“, o tai, Merino pastebėjimu, „yra pažymintis terminas, kuris tiesiogiai paaiškina predikuojamą teiginį, o netiesiogiai – santykį tarp teiginio ir realiai egzistuojančių daiktų būvio“ (Merino 2000: 292).

Ockhamas atmetė tuo metu populiarų santykio, kaip nesusieto su objektais, turinčio savarankišką buvimą (ontinį statusą), sampratą: pavyzdžiui, tėvystė nesiskiria nuo tėvo ir sūnaus santykio (žr. Merino 2000: 278). Jis grįžta prie Roscelino interpretacijos, teigdamas, kad teologijoje analizuojamas Trejybės

santykis pasaulyje neturi realaus substrato. Ockhamas aiškina pasaulį, kuriame, be realių esąčių, nieko nėra ir santykis negali būti *kažkokia reali esatis*, esanti anapus pasaulio (tėvystės pavyzdys), t. y. pasaulis nefunkcionuoja anapus realių esąčių. Santykis tėra antrinė intencija ir sąvoka, pažyminti esatis, o ne trečioji realybė tarp dviejų santykiu susietų esąčių.

Ockhamas, laikydamasis mąstymo ekonomijos, norėjo atsikratyti netikrų ir išgalvotų, bet tuo metu scholastikoje madingų teiginių, pavyzdžiui: esmės ir egzistavimo perskyros; rūšių, tapusių tarpininkėmis tarp subjekto ir objekto, ir kt. Kaip teologas, jis siekė išsaugoti Dievo autonomiją ir jo visagalybę, o kaip filosofas, sutelkė dėmesį į atskirųjų (konkretųjų) esatis. Tad Ockhamas, naudodamasis *skustuvo* principu, neigė universalijų realumą bei Anzelmo Kenterberiečio, Jono Dunso Škoto ir kitų scholastų Dievo buvimo įrodymus, grindžiamus judėjimo, priežastingumo bei tikslo argumentais, griežtai atskirdamas tikėjimą ir protą, filosofiją ir teologiją.

Ockhamo pozicija nominalizme atvėrė *via moderna*, kitaip tariant, jis pradėjo aiškinti universalijas, vadovaudamasis psichologinio konceptualizmo metodu. Sąvokos, kurios buvo laikomos realiais principais, kaip pažymi Nicolajus Hartmanas, Ockhamo nominalizme tapo vien tik vaizdiniais, t. y. *universalia post rem* (universalija po daikto [prote]) (žr. Hartman 2001: 25).

VIA MODERNA IR COGITO ERGO SUM

Moderniosios kultūros pradžia sutapo su Reformacija, o scholastinė tradici-

ja susidūrė su empiristine programa, kuri išaukštino proto galias, atmesdama

Dievo, kaip pažinimo šaltinio, koncepcija. Epistemologinis empiristinės doktrinos pagrindas suformavo nuostatą, kad visagalis protas sankcionuoja būties moralę ir yra aukščiausia žmogaus vidinė instancija, reguliuojanti visas jo aistras bei poelgius. Tačiau paties gyvenimo reikalavimai parodė, jog pasaulis nepaklūsta racionalistinėms schemoms ir netelpa į racionalios organizacijos formas.

Racionalumo epochos krizė sukėlė poreikį perorientuoti filosofiją. Empiristiniam švietimui ir utilitaristiniam mąstymui pasipriešino René Descartes'as (1596–1650), siekdamas suteikti metafizikai tvirtą pagrindą. Pasak George'o Wilhelmo Friedricho Hegelio (1770–1831), Descartes'as „iš naujo konstitavo filosofijos pagrindą [...]. Filosofija ir tikslieji mokslai tada dar nebuvo atsiskyre“ (Hegel 2001: 194). Spręsdamas pažinimo problemą, Descartes'as teigė:

Nors Dievas nedavė mums visa žinančio proto, neturime Jo laikyti savo klaidų kaltininku, nes bet koks sukurtas protas yra baigtinis, o baigtinis protas dėl savo prigimties ne viską aprėpia (Dekartas 1978a: 243).

Pripažindamas proto ribas, Descartes'as teigė, kad būtina turėti tam tikrą instrumentą, padedantį plėsti ir gilinti žinias (žr. Dekartas 1978b: 108). Tuo tikslu jis sukūrė universalų visiems mokslams tyrimo *metodą* – siejo jį su metafizika, nes siekė pažinimo visuotinumą. Grįžus prie metafizikos, prireikė iš naujo apibrėžti, kas yra tikrovė, tiesa, t. y. nustatyti teisingumo kriterijus, padėsiančius apibūdinti daikto realumą. Descartes'o idėjos buvo artimos Aurelijaus Augustino, Bonaventūro, Anzelmo Kenterberiečio, Dunso Škoto nuostatoms. Edmundas Husserlis

(1859–1938), vertindamas Descartes'o sukurta filosofinę sistemą, pabrėžė:

Iš tikrųjų, Descartes'as davė pradžią visiškai naujo tipo filosofijai: filosofijai, kuri, pakeisdama visą filosofavimo stilių, nuo naivaus objektyvizmo radikalai pasuko transcendentalinio subjektyvizmo link, subjektyvizmo, kuris, atrodo, vis iš naujo ir vis nesėkmingai bando įgyti užbaigtą galutinį pavidalą. Ar tad gali būti, kad šiame nenuilstamame siekime neglūdetų nenykstama prasmė, ir ar nenurodo jis mums didžios, pačios istorijos mums skirtos užduoties, kurią vykdyti esame visi pašaukti? (Husserlis 2005: 10).

Pirmasis ir esminis naujosios Descartes'o filosofijos principas yra būties ir mąstymo vienovė, tačiau būtis nėra tapati mąstymui. Būties ir mąstymo ryšį filosofas atskleidė formule *cogito ergo sum*. Iš jos aiškėja, kad dėl mąstymo, kaip vienintelio tikro dalyko, kuris yra pats savimi, įrodoma būties egzistencija:

Aš supratau, jog esu tokia substancija, kurios visa esmė ar prigimtis yra tik mąstymas ir kuriai nebūtina vieta ar koks materialus ją apsprendžiantis daiktas. Taigi šitas aš, tai yra siela, kurios dėka aš esu tai, kas esu, yra visiškai atskira nuo kūno (Dekartas 1978b: 121).

Postulatas *aš mąstau* pačiame mąstyme implikuoja subjektą, o mąstymo ir substancijos skirtyje eksplikuoja būtį. Taigi pirmoji tikrovė (*res*) yra pats mąstymas, o subjektas (*res cogitans*) yra mąstančioji tikrovė. Taigi mąstymas yra ankstesnis už bet kokią esinį. Kiekvieno esinio struktūroje yra jo subjektyvumas, kurį apmąsto *res cogitans*, ir dėl subjektyvumo išryškėja to esinio aiškumas ir akivaizdumas (*clair et distinct*), t. y. jo buvimas kuo nors. Tikrovė suvokiama mąstant, o mąstyti

reiškia būti, todėl visi esiniai yra mąstomi, atsižvelgiant į jų buvimą.

Tikrovė Descartes'ui yra tiesa, grindžiama neabejotinu teiginiu. Aiškumas ir akivaizdumas yra tiesos kriterijai, jie patvirtina neabejotiną sprendimą. „Aiškiu suvokimu vadinu tokį, kuris yra akivaizdus ir suprantamas dėmesingam protui“ (Dekartas 1978a: 246). Taip Descartes'as nurodė, kad tikrovės pažinimo pagrindo reikia ieškoti ne išoriniame pasaulyje, o protingoje sieloje.

Sielos adekvatumas *aš* subjektui suteikia unikalumo, kuris, egzistuojamas kūne, nėra jam tapatus. Atsižvelgęs į šiuos teiginius, Descartes'as prieina prie išvados, kad sielos ir kūno substancijos, būdamos skirtingų prigimčių, susijungia tik žmoguje, išlaikydamos savo autonomiškumą. Remdamasis tokia išvada, filosofas konstatuoja, jog sielai priklauso mąstymas, o kūnui – tįsumas:

Kūnas savo prigimtimi visada dalus, o dvasia visiškai nedali. Juk iš tiesų, tirdamas dvasią, t. y. save patį kaip mąstantį daiktą, *aš* neatskiriu savyje jokių dalių, bet labai aiškiai suvokiu ir suprantu, kad esu absoliučiai vienalytis ir vientisas. Ir nors atrodo, jog dvasia susijusi su visu kūnu, *aš* puikiai žinau, kad kojos, rankos ar kitos kūno dalies pašalinimas nieko neatima iš dvasios (Dekartas 1978c: 222).

Tokia koncepcija, Hegelio teigimu, Descartes'as neigia fizinę kūno bei sielos

sąveiką, apibūdinamas ją kaip mechaninę, ir įtvirtina savarankišką dvasiškumą bei intelektualumą (žr. Hegel 2001: 223). Tarpininkas tarp sielos ir kūno substancijų yra Dievas – jis „pasirodo kaip trečias daiktas, šalia anų dviejų, jis nėra vienybės sąvoka“ (ten pat, p. 224). Be to, Hegelis pastebi, jog *cogito* priskyrimas sielai įteisinga *dvasios sau buvimą* (žr. ten pat).

Dvasia sau (savimone) skleidžiasi dėl proto ir valios. Mąstymo būdai skirstomi į du pagrindinius, „iš kurių vienas yra suvokimas, arba proto veiksmas, o kitas – valia (*volitio*), arba valios veiksmas“ (žr. Dekartas 1978a: 242). Suvokimo būdams Descartes'as priskiria jutimą, įsivaizdavimą ir intelekto dalykų supratimą, o valios pasireiškimo būdams – geismą, bjaurėjimąsi, teigimą bei neigimą. Žmogaus protas yra ribotas, todėl jis, priimdamas sprendimus, pasitelkia valią. Valia žmogui atveria įvairias pasirinkimo galimybes ir suteikia teisę tapti savo poelgių, veiksmų bei aistrų šeimininku.

Antanas Maceina (1908–1987), analizuodamas Descartes'o abejonės ir akivaizdybės koncepciją, pastebi, kad abejonė atskleidžia *daiktų netiesą*, o akivaizdybė sąmonės veiksmu patvirtina buvimą:

Descartes perkėlė akivaizdybę kaip tiesos mastą iš pažinimo objekto į pažįstantįjį subjektą ir tuo būdu atvėrė kelią visiškai kitokiai filosofijai, negu ji buvo buvusi prieš jį (Maceina 2000: 93).

KARTEZINĖ TIESA ŽAIDIMO ONTOLOGIJOJE

1929 m. vasario 23–25 d. Husserlis Sorbonos universiteto Descartes'o amfiteatre skaitė paskaitas apie transcendentalinę fenomenologiją, per kurias pakvietė grįžti prie Descartes'o dvasios:

René Descartes'as savosiomis meditacijomis suteikė jai [fenomenologijai – D. M. S.] naujų impulsų, juk kaip tik tų meditacijų studijavimas tiesiogiai paveikė jau besirutuliojančios fenomenologijos vartimą nau-

ja transcendentalinės filosofijos forma. Tad fenomenologiją beveik galima vadinti neo-karteizianizmu (Husserl 2005: 7).

Sulaukęs gyvo susidomėjimo Paryžiaus paskaitomis, Husserlis jų pagrindu parengė ir 1931 m. prancūzų kalba išleido knygą *Karteziškosios meditacijos*. Ši knyga paskatino atnaujinti filosofiją, remiantis Descartes'o idėjomis. Husserlis, remdamasis transcendentaline fenomenologija, analizuoja Descartes'o traktatą *Meditationes de prima philosophia* ir penkių meditacijų pavidalu atsako į keliamas problemas.

Krzysztof Michalskis (1948–2013) teigia, kad, pagal Descartes'ą, kartezinės tiesos paieškos „atveda prie savotiškos ontologijos: teisingas žinojimas yra galimas, nes egzistuoja sąmonė, tai yra absoliučiai sau pačiam skaidrus daktas, turintis nenuginčijamą žinių apie savo vidinį gyvenimą“ (Michalski 2010: 134).

„Aš, medituojantis fenomenologas, keliu sau visa apimantį savo universalumu uždavinį atskleisti save patį kaip transcendentalinį ego mano visišku konkretumu“ (Husserl 2005: 49), todėl dėl suvokiančio subjekto gebėjimo save reflektuoti gaunu teisingą žinojimą.

Husserlis papabrėžia:

Tik patyrimo horizontų atskleidimo procedūra galiausiai yra tai, kas išaiškina pasaulio tikrovę ir jo transcendenciją bei toliau parodo, kad jų neįmanoma atskirti nuo transcendentalinės sąmonės, konstituojančios prasmę ir buvimo realumą (Husserl 2005: 77).

Husserlio mokinys Eugenius Finkas (1905–1975) pratęsė Husserlio *Karteziškąsias meditacijas*, parašydamas šeštąją meditaciją. Apmąstydamas pasaulį, jis glau-

džiai susiejo ontologiją ir kosmologiją. Artimai bendradarbiaudamas su Husserliu, vėliau su Heideggeriu, Finkas pritarė ne visoms Husserlio transcendentalinės ir Heideggerio ontologinės fenomenologijos idėjomis.

Mąstydamas apie žmogaus būties fenomeną ir pasaulio tikrovę, Finkas tarsi pratęsia abiejų mąstytojų idėjas, bet analizuoja jas skirtingame patirties lauke. Tas skirtingas laukas siejamas su žaidimo samprata: „Mąstymo istorijoje ne tik bandoma suvokti žaidimo *būtį* – drįstama ir kardinaliai apgręžus klausimą apibrėžti *būties prasmę remiantis žaidimu*“ (Fink 2018: 63).

Finkas kritikuoja Vakarų metafizikos istorijoje pasitaikiusius bandymus sieti žmogaus egzistenciją su dieviškuoju protu arba naikinti skirtį tarp baigtinės ir begalinės būties, pasitelkiant *analogia entis*. Finko nuomone, reikia sulaužyti tokią mąstymo tradiciją, jeigu norime suvokti žmogaus baigtinės egzistencijos tiesą ir pamatyti antropologinę tikrovę (žr. Fink 2017: 336).

Pasaulį Finkas tiria per žaidimo fenomenologiją. Žaidimą šis autorius traktuoja kaip kosminį pasaulio simbolį ir pagrindinį žmogaus būties fenomeną. Jis teigia:

Jei pasaulio esmė mąstoma kaip žaidimas, žmogui iš to išplaukia, kad visoje plačioje visatoje jis yra vienintelis buviny, gebantis *atitikti* viešpataujančią visybę (Finkas 2018: 55).

Apibrėždamas žaidimą kaip ontologinę žmogaus struktūrą ir ontologinį žmogaus kelią, Finkas akcentuoja, kad toks požiūris „grąžina prie kertinių filo-

sofijos klausimų, prie spekuliacijų apie būtį ir niekį, regimybę ir tapsmą“ (Fink 2018: 52). Pasak Finko, tai suponuoja idėją, jog žmogus pasiektų savo prigimtinę esmę, tik atitikdamas tai, kas antžmogiška. Žaidimas yra ribinė žmogaus proto situacija. Kaip teigia filosofas, tai kažkas neprotinga, o gal net superprotinga (žr. Fink 2017: 399).

Filosofinė žaidimo prasmė pasireiškia tuo, kad atskleidžia tiek žmogaus ir pasaulio skirtį, tiek jų tarpusavio priklausomybę. Žaidimas nėra šiaip sau duotas žmogui. Finko teigimu, žaidimas yra egzistenciškai užduotas. Žaidimas, kaip ir pamatiniai žmogiškosios būties fenomenai – mirtis, darbas, viešpatavimas, meilė, – yra pamatinis egzistencinis fenomenas. Žaidimą Finkas apibūdina kaip pasaulio simbolį, esantį kosmologiniame kontekste.

Taigi žaidimo fenomenas apima visą

žmogaus egzistenciją, nuo pradžios iki pabaigos. Žmogus patenka į žaidimą ir kartu pažįsta bei įvaldo jį supantį pasaulį. O visas žaidimų kaleidoskopas pripildo žmogaus gyvenimą turinio. Iš esmės žaidimas turi paradokso, netikėtumo, kūrybiškumo požymių. Tai rodo jo nukreiptumą prieš utilitarinę aplinką.

Ontologinė žaidimo samprata padeda spręsti filosofines problemas, tokias kaip būties ir niekio, regimybės ir tapsmo. Tai reiškia, kad, remdamiesi žaidimu, mes galime nusakyti būties prasmę, apibūdinti joje pasirodančius baigtinius daiktus.

Žaidimas – pamatinis štai-būties fenomenas, toks pat pirmykštis ir savarankiškas kaip mirtis, kaip meilė, kaip darbas ir valdžia, bet jis nėra sujungtas su kitais pamatiniais fenomenais bendru galutinio tikslo siekimu. Jis tartum stovi *priešais* – kad vaizduodamas suimtų juos į save (Fink 2018: 29).

POST SCRIPTUM

Nuo Antikos iki šių dienų tiesos samprata išgyveno daugybę transformacijų, tačiau Vakarų filosofinio mąstymo tradicijoje atspirties taškas išlieka Platono bei Aristotelio iškelti esminiai ontologijos ir metafizikos klausimai. Platono saulės–šviesos–gėrio, daikto–idėjos, tiesos filosofinio mąstymo metastruktūra pagrindė Vakarų metafiziką. Aristotelio idėjos Vakarų filosofijoje įtvirtino modelį, kad tiesa yra kalbos atitiktis daiktams. XVII a. metafizines problemas sprendė Descartes'as, teigdamas, kad pirmasis bei esminis filosofijos principas yra būties ir mąs-

tymo vienovė. Šį principą jis įrodė formule *cogito ergo sum*, teigdamas, kad postulatas *aš mąstau* pačiame mąstyme implikuoja subjektą, o mąstymo ir substancijos skirtyje eksplikuoja būtį. XX a. iš naujo grįžtama prie Descartes'o idėjų, postuluojančią, kad dėl suvokiančio subjekto gebėjimo save reflektuoti gauname teisingą žinojimą apie būtį. Fenomenologas Eugenius Finkas, remdamasis Descartes'o traktatu *Meditationes de prima philosophia* ir graikų mąstytojais, būties tikrovę nagrinėja, atlikdamas ontologinę žaidimo analizę.

Literatūra

- Akvinetis Tomas. 2000. Apie tiesą. Apie esinį ir esmę. Iš lotynų k. vertė G. Vyšniauskas. *Apie tiesą. Apie intelekto vienojį prieš averoistus*. Vilnius: Logos leidykla: 52–159.
- Aquinas Thomas St. 1947. *Suma Theologica*. Translated by Fathers of the English Dominican Province. New York: Benziger Brothers, Inc.
- Aristotelis. 1990a. Kategorijos. Iš senosios graikų k. vertė J. Dumčius. *Rinktiniai raštai*: 23–60. Vilnius: Mintis.
- Aristotelis. 1990b. Nikomacho etika. Iš senosios graikų k. vertė J. Dumčius. *Rinktiniai raštai*: 61–273. Vilnius: Mintis.
- Augustinas Aurelijus. 1994. *Pokalbiai su savimi*. Iš lotynų k. vertė V. Stalioraitytė. Vilnius: Aidai.
- Aukštuolytė Nijolė. 2005. Daikto ir vardo santykio filosofinė refleksija antikoje, *Problemos* 68: 51–62.
- Bonaventurae St. 1891. *Opera omnia*, tom. V. Ed. Di Quaracchi.
- Bonaventurae St. 1885. *Opera omnia*, tom. II. Ed. Di Quaracchi.
- Dekartas Renė. 1978a. Filosofijos pradai. Iš prancūzų k. vertė P. Račius. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Dekartas Renė. 1978b. Samprotavimas apie metodą. Iš prancūzų k. vertė G. Bartkus. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Dekartas Renė. 1978c. Metafiziniai apmąstymai. Iš prancūzų k. vertė P. Račius. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Dovydaitis Pranas. 1931. *Šv. Augustino asmenybės modernumas ir jo filosofijos aktualumas*. Kaunas: Šviesa.
- Fink Eugen. 2018. *Laimės oazė. Esė apie žaidimo ontologiją*. Iš vokiečių k. vertė R. Jonynaitė. Vilnius: Apostrofa.
- Fink Eugen. 2017. *Основные феномены человеческого бытия*. Пер. с нем. А. В. Гараджа, Л. Ю. Фуксон. Москва: Канон+.
- Hartman Nicolai. 2001. *Filosofijos įvadas*. Iš vokiečių k. vertė N. Juršėnas. Vilnius: Pradai.
- Hegel George Wilhelm Friedrich. 2001. *Filosofijos istorijos paskaitos*. III t. Iš vokiečių k. vertė A. Lozuraitis. Vilnius: Alma littera.
- Husserl Edmund. 2005. *Karteziškosios meditacijos*. Iš vokiečių k. vertė T. Sodeika. Vilnius: Aidai.
- Kardelis Naglis. 2007. *Vienovės išvalga Platono filosofijoje*. Vilnius: Versus aureus.
- Kenterberietis Anzelmas. 1996. *Proslogionas*. Vilnius: Aidai.
- Ip Pui Xim. 2022. Thinking with Origen Today: Hermeneutical Challenges and Future Directions, *Modern Theology* 38(2): 191–203.
- Maceina Antanas. 2000. *Raštai*. VI t. Sud. A. Rybelis. Vilnius: Mintis.
- Merino Jose Antonio. 2000. *Pranciškonų filosofijos istorija*. Iš ispanų k. vertė D. Jonkus. Vilnius: Aidai.
- Michalski Krzysztof. 2010. *Логика и время. Хаудеггер и современная философия*. Russian edition, translate by E. Tverdislova. Moscow: Territoria budushchego.
- Mondin Battista. 2006. *Tomo Akviničio filosofinė sistema: aktualūs tomistinės filosofijos skaitiniai*. Iš italų k. vertė B. Demkutė. Vilnius: Logos leidykla.
- Platonas. 1999. *Faidonas, arba apie sielą*. Iš graikų k. vertė T. Aleknienė. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 1981. *Valstybė*. Iš senosios graikų k. vertė J. Dumčius. Vilnius: Mintis.
- Plečkaitis Romanas. 2006. Aurelijaus Augustino antropologijos novatoriškumas, D. Alekna (sud.). *Šv. Augustinas. Tradicijos, kontekstai, interpretacijos*. Vilniaus universiteto leidykla: 159–169.
- Porphyre. 1998. *Isagoge*. Traduction par Alain de Libera et Alain-Philippe Segonds. Paris: J. Vrin.